

УДК 349.3:341.95

ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Тищенко О.В., д. ю. н.,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті досліджуються особливості правового регулювання соціального забезпечення в окремих країнах Європейського Союзу, вивчається функціонування правового механізму дієвої реалізації соціального забезпечення вразливих верств населення в зарубіжних країнах.

Ключові слова: соціальне забезпечення, Європейський Союз, гуманізм, добробут населення, вразливі верстви населення, боротьба з бідністю.

В статье исследуются особенности правового регулирования социального обеспечения в отдельных странах Европейского Союза, изучается функционирование правового механизма действенной реализации социального обеспечения уязвимых слоев населения в зарубежных странах.

Ключевые слова: социальное обеспечение, Европейский Союз, гуманизм, благосостояние населения, уязвимые слои населения, борьба с бедностью.

Tishchenko O.V. EXPERIENCE OF SOCIAL SECURITY OF POPULATION IN LEADING COUNTRIES EUROPEAN UNION

In the article peculiarities of legal regulation of social security in some EU countries, study the functioning of an effective legal mechanism for implementing social security of vulnerable populations in foreign countries.

Key words: social security, European Union, humanism, welfare, vulnerable groups, fight against poverty.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. у зв'язку з активним розвитком соціально-економічних відносин у світі виникла потреба формування якісно вищих орієнтирів розвитку соціальної сфери. Добробут населення, боротьба з бідністю стають визначальними напрямками внутрішньої та зовнішньої політики. В Україні в процесі здійснення активного поступу до Європейського Союзу, необхідно створити сучасну систему соціального забезпечення населення, орієнтовану на ефективне подолання зубожіння населення та ліквідацію безробіття. Лише за таких умов будуть створені підстави для реального входження в Європейське співтовариство на засадах рівноправного партнерства.

Ступінь розробленості проблеми. Проблему особливостей правового регулювання соціального забезпечення в країнах Європейського Союзу розглядало в своїх працях значне коло українських вчених, зокрема серед них В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, М.І. Боднарук, Т.З. Гарасимів, А.С. Довгерт, О.Л. Кучма, Н.П. Коробенко, О.І. Кульчицька, Л.В. Кулачок, О.В. Москаленко, В.І. Муравйов, С.М. Прилипка, С.М. Синчук, М.В. Чікань, О.Г. Чутчева, А.А. Ширант, В.Г. Шитченко, М.М. Шумило, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін.

Мета статті – проаналізувати досвід соціального забезпечення провідних країн Європейського Союзу – Німеччини, Франції, Великобританії, Італії, та визначити пріоритетні напрямки функціонування право-

вого механізму соціального забезпечення вразливих верств населення у вказаних країнах.

Виклад основного матеріалу. Основні принципи нового гуманістичного світобачення були закріплені в Декларації тисячоліття, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 08.09.2000 р. Глибока сутність гуманістичної соціальної політики в країнах світу декларувалась принципом солідарності, спрямованого на вирішення глобальних проблем країн світу, базуючись на справедливому розподілі витрат на підставі рівності та соціальної справедливості. Ті, хто страждає або знаходиться в найменш сприятливому становищі, заслуговують допомоги тих, хто знаходиться у більш сприятливому становищі [1]. Вказані принципи покладені в основу реалізації соціального забезпечення провідних країн Європейського Союзу.

Досліджуючи моделі соціального захисту в країнах Європи, В.Г. Шитченко наголошує, що соціальний захист є таким же фундаментальним компонентом і відмінною ознакою європейської «держави соціального добробуту», як демократичні та ринкові принципи організації соціально-економічного життя... Система соціального захисту в економічно розвинених західноєвропейських країнах є невід'ємною частиною для реалізації матеріального благополуччя громадян, сприяння соціальній злагоді і солідарності в суспільстві [2, с. 37–44]. Аналізуючи сучасний етап

еволюції систем соціального страхування в Західних країнах, В.Д. Роїк вказує, що на сучасному етапі відбувається переоцінка соціальної діяльності держави в її кейнсіанській інтерпретації. Держава відмовляється від всезагального впливу на процеси виробництва, віддаючи належне приватній ініціативі, в тому числі в питаннях соціальної політики. Попередні складові соціальної політики: одноманітність, універсальність, масштабність витрат – витісняються критеріями приватності, диференційності, масштабності охоплення, збереження ресурсів [3, с. 23]. Французький соціолог А. Турен пише, що Європа – це єдина частина світу, де економічний прогрес та соціальна захищеність розглядаються як єдине ціле [4, с. 123]. Науковець В.В. Сіденко відмічає, що при створенні системи соціального захисту в Україні, адекватної принципам ринкової економіки, необхідно ретельно проаналізувати світовий досвід функціонування систем соціального захисту в найбільш розвинених країнах світу, де вони діють із кінця минулого століття [5, с. 7].

Звернемо увагу на окремі аспекти розвитку соціального забезпечення деяких країн Європейського Союзу.

Німеччина. Конституцією Німеччини встановлено, що Німеччина є демократичною і соціальною федеративною державою. Для здійснення ідеї Об'єднаної Європи, Федеративна Республіка Німеччина бере участь у розвитку Європейського Союзу, в обов'язок якого входить гарантувати дотримання принципів демократії, правової держави, соціальної і федеративної держави (ст. ст. 20, 23) [6, с. 69]. У Німеччині значна частина соціальних послуг забезпечується державними інститутами, які відносяться до системи державного соціального страхування. Інститутами соціального страхування виступають державні установи, благодійні організації, приватні страхові компанії, які на умовах, визначених законодавством, конкурують між собою. Існування розвинутої системи соціального страхування в Німеччині базується на концепції «соціального ринкового господарства», покладеного в основу специфічної німецької моделі суспільного розвитку.

У системі соціального страхування Німеччини важливе місце відведено пенсійному страхуванню. Мета пенсійного страхування: покращення та відновлення працездатності застрахованих осіб; надання пенсій у зв'язку з професійною та загальною непрацездатністю, а також виплата пенсій по старості; надання пенсій у випадку втрати годувальника [7, с. 34–38]. Пенсійна система Німеччини по старості складається з трьох рівнів: перший рівень – державна пенсій-

на система, яка має обов'язковий страховий характер, та побудована за принципом перерозподілу доходів; другий рівень пенсійної системи – недержавна пенсійна система по старості, що є додатковим джерелом доходу для пенсіонера і носить добровільний характер; у якості третього рівня пенсійного забезпечення виступають індивідуальні накопичувальні рахунки на старість. Для виходу на пенсію встановлений пенсійний вік – 65 років. Слід звернути увагу, що в Німеччині є поширеною практика дострокового виходу на пенсію (60 років – жінки, 63 роки – чоловіки), це, в свою чергу, призвело до фактичного зниження пенсійного віку і вважається, що негативно позначилося на реалізації пенсійного забезпечення. Пенсійною реформою, започаткованою в 1992 р., встановлювалася поступова відміна дострокового виходу на пенсію. Не дивлячись на це, система пенсійного забезпечення Німеччини є досить прогресивною тому, що надає змогу особі зі стажем 45 років отримувати пенсію, яка відповідає 70% середньої заробітної плати. Розмір додаткової добровільної пенсії складає 25–40% державної базової пенсії. Крім того, в Німеччині введена система медичної турботи про осіб похилого віку. Вона охоплює 450 тис. престарілих, яким надається допомога на дому, а також 1,2 млн. осіб, що знаходяться на амбулаторному лікуванні [8, с. 36–38].

Соціальна політика Німеччини також спрямована на охорону материнства та сімейну політику. Держава протягом 18 місяців виплачує кошти на виховання кожної дитини. Надається відпустка по догляду за дитиною тривалістю 3 роки, а особа, котра здійснює фактичний догляд за дитиною, не може бути звільнена з роботи, цей період зараховується до стажу. Допомога по догляду за дитиною (донедавна 300 євро щомісячно) у перші шість місяців із дня народження дитини гарантується державою, незалежно від доходів сім'ї, а потім виплачується залежно від доходу сім'ї протягом двох, а в деяких землях до трьох років [9, с. 59].

Франція. Франція займає друге місце серед європейських країн за обсягами витрат державного бюджету на соціальну сферу. Витрати складають – 30% бюджету (450 млрд. євро в рік). Головними принципами соціальної політики Франції є свобода, рівність у правах і солідарність [10, с. 292].

Для французької моделі соціального забезпечення характерні деякі особливості: по-перше, дуже складна організаційна структура; по-друге, висока доля витрат на соціальні програми, яка перевищує середній рівень по Європейському Союзу;

по-третє, існування розгалуженої системи професійно-галузевих схем соціального страхування, наявність розвиненої системи сімейних допомог; по-четверте, велика роль додаткових систем соціального забезпечення, особливо у сфері пенсійного і медичного страхування; по-п'яте, великою відмінністю французької системи соціального захисту від інших європейських є її фінансування переважно за рахунок внесків соціального страхування; по-шосте, існування різноманітних страхових фондів, які реалізують окремі соціальні програми, що доповнюють обов'язкові соціальні послуги в межах загальних обов'язкових схем соціального захисту. Базові режими є головними в національній системі соціального страхування. Вони діють за єдиною методикою пенсійного забезпечення осіб, зайнятих у промисловості та торгівлі. За однією схемою функціонують як Національна каса страхування на випадок старості, так і Центральна каса страхування у сільському господарстві – для сільських найманих працівників. Франція перебуває на першому місці у списку з 191 країни за загальним рівнем охорони здоров'я. Лише 0,1% населення країни не охоплено загальним медичним страхуванням [11, с. 98].

З 1956 р. в країні діє Кодекс соціального забезпечення Французької Республіки, яким встановлено, що соціальне забезпечення захищає працівників та членів їх сімей від будь-яких ризиків, що можуть позбавити їх можливості заробляти на життя. Кодексом соціального забезпечення Франції закріплені такі види обов'язкового соціального страхування: страхування по хворобі, яке включає в себе такі страхові випадки, як тимчасова непрацездатність, материнство (вагітність та пологи), інвалідність, смерть; страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; страхування по старості, включаючи забезпечення соціальними пенсіями; страхування на випадок безробіття та сімейне страхування [12]. Сучасні тенденції соціальної політики у Франції породили законодавчі ініціативи стосовно зменшення пенсійного віку для частини громадян, що почали працювати з 18-років, з 62 років до 60-ти. Пенсію можна отримати за наявності стажу 40 років. Розмір пенсії відповідає 50% середнього заробітку особи. Встановлений мінімальний розмір пенсії по старості та з інвалідності – 460 євро [13, с. 72–73].

Поруч із системою соціального страхування в країні діє система соціальної допомоги, в основу якої покладена ідея сприяння, що колись була заснована на основі благодійної діяльності. Соціальна допомога надається малозабезпеченим громадянам,

котрі є непрацездатними з причин серйозного захворювання, старості або інвалідності. Джерелом фінансування допомог виступає державний бюджет Франції. Суспільні відносини з надання зазначених допомог врегульовані Кодексом охорони здоров'я, сім'ї та соціальної підтримки [14].

Соціальне законодавство Франції акцентує увагу на статусі доміциля – одержувача допомоги. Правове становище доміциля впливає з тримісячного постійного проживання повнолітньої або неповнолітньої особи на території департаменту. Правила надання статусу одержувача допомоги передбачають можливість отримувати допомогу і особам, які нещодавно приїхали до Франції (біженцям і особам без громадянства). Таким чином, у Франції право на отримання соціальної допомоги мають всі особи, які проживають на законних підставах на території держави [15, с. 26].

Система підтримки сім'ї (сімейних допомог) гарантує фінансову допомогу всім французьким сім'ям, незалежно від доходів, а також додаткові послуги, наприклад, оплату дитячих садків і канікулярних центрів. Сім'я, яка чекає дитину, отримує близько 2 тис. євро, що виплачуються у три етапи (перші дві виплати приурочуються до обов'язкового відвідування жінкою лікаря, третя – до народження дитини). Згодом, і аж до досягнення дитиною 20 років, родина отримує на неї щомісячну допомогу (близько 100 євро на кожного з двох або більше дітей) [16, с. 9–10].

Великобританія. У Великобританії поняття «соціальне забезпечення» охоплює всю систему обов'язкового соціального захисту: пенсійне забезпечення, допомоги по безробіттю та у зв'язку з хворобою. Науковці соціального забезпечення в Великобританії визначають, як систему суспільних відносин, що складається в процесі розподілу страхових фондів, які створюються за рахунок внесків працівників, роботодавців та дотацій держави з метою відшкодування втраченого заробітку, а також у зв'язку з перерозподілом частини державного бюджету для надання допомоги громадянам, які потерпають, та сім'ям з дітьми, як правило, на підставі перевірки їхніх доходів [17, с. 9].

Система соціального забезпечення Великобританії ґрунтується на трьох стовпах:

1) доступність послуг з охорони здоров'я для всього населення Великобританії (громадянам і тим, хто проживає в країні постійно). Це досягається завдяки діяльності Національної служби охорони здоров'я. Слід звернути увагу, що більше 90% лікарської та іншої медичної допомоги у Великобританії здійснюється державою саме че-

рез систему Національної служби охорони здоров'я;

2) забезпечення турботи про осіб похилого віку, інвалідів, людей із розумовими розладами, а також про сім'ї з дітьми, яку здійснюють соціальні служби, що функціонують при місцевих органах влади;

3) підтримання базового стандарту життя для людей, які не можуть знайти роботу, забезпечення фінансової допомоги сім'ям та інвалідам [18, с. 96–98].

Законодавством Великобританії передбачено різноманітні соціальні допомоги, зокрема: по безробіттю та для малозабезпечених; для оплати орендованого житла та виплати місцевих муніципальних податків; на оплату рахунків для опалення взимку, на обладнання будинків додатковою теплоізоляцією; для оплати витрат, пов'язаних із доглядом за престарілими; виплати у зв'язку зі смертю одного з подружжя; на дітей, на виплати матерям, батькам та усиновителям на утримання дітей; з інвалідності та непрацездатності, а також допомоги для обладнання житла інвалідів спеціальними пристроями, на реконструкцію приміщень, в яких вони живуть; допомоги для учнів на придбання шкільної форми, на безкоштовні шкільні обіди, на надання шкільного транспорту; на безкоштовні ліки та проїзд у міському транспорті для пенсіонерів тощо [19, с. 38–39].

Система пенсійного забезпечення Великобританії вважається однією з найрезультативніших в Європі. Пенсійна система у Великобританії, як і в багатьох інших розвинених країнах, тривірнева і поділяється на: базові державні пенсії, державні пенсії за вислугу років і недержавні пенсії. До першого базового рівня відносяться пенсії, що виплачуються і гарантовані державою. Вперше державні пенсії у Великобританії почали виплачувати у 1908 році, в той час, коли в багатьох, навіть дуже розвинених країнах питання пенсійного забезпечення населення фактично не вирішувалося. Базові пенсії отримують всі без винятку британці, досягнувши пенсійного віку. У Великобританії встановлений пенсійний вік – 65 років для чоловіків, 60 років для жінок. Розмір базової пенсії – фіксований і не залежить ні від стажу роботи пенсіонера, ні від його трудових успіхів і одержуваної протягом трудової діяльності заробітної плати. Як правило, для безбідного існування пенсіонера базових державних виплат недостатньо – встановлений державою розмір пенсії мінімальний: близько 3 тис. фунтів на рік для самотньої людини і близько 5 тис. фунтів для сімейної пари. Для Великобританії це зовсім невеликі гроші, навіть для пенсіонерів. Тому другий рівень державних

пенсій, так званих державних пенсій за вислугу років, у грошовому сенсі набагато перевершує базовий. Коефіцієнт для виплати цієї пенсії, на відміну від базової державної, залежить від стажу роботи і від розміру заробітної плати. Чим триваліший стаж, тим вища пенсія. Однак, найбільшою популярністю серед населення користується третій рівень – недержавна система пенсійного забезпечення. Незважаючи на те, що за цією схемою працівники сплачують досить високі внески, приватне пенсійне забезпечення поступово витісняє державне. На сьогоднішній момент близько 70% від усього обсягу виплачуваних у Великобританії пенсій припадає саме на недержавні виплати.

Зниження частки державних пенсій у загальному обсязі пенсійних грошей зрозуміло, адже, незважаючи на те, що уряд країни регулярно індексує пенсії, цінова інфляція робить свою справу, і нині державна пенсія не тільки втрачає свої позиції в загальному обсязі, але й поступово втрачає у вазі навіть у порівнянні з середнім рівнем зарплат у країні. Саме тому недержавне пенсійне забезпечення набирає все більших обертів у Великобританії, навіть незважаючи на те, що для тих пенсіонерів, які беруть участь у схемі недержавного пенсійного забезпечення, існують обмеження з виплати державної пенсії (державна пенсія за вислугу років їм вже не надається). Відповідно, кожен британець може вибрати для себе одну, найбільш підходящу, на його погляд, схему пенсійного забезпечення. Як правило, третій рівень являє собою так звані професійні пенсії за вислугу років, які надаються роботодавцем для своїх працівників. Зазвичай уряд заохочує роботодавців до введення професійних пенсійних схем, надаючи тим компаніям, де діють такі схеми, різні податкові пільги. При цьому пенсійні внески за недержавної схеми можуть виплачуватися як роботодавцем, так і працівниками [20].

В 2006 році у Великобританії було внесено зміни в пенсійне законодавство, згідно з якими встановлювалися нові методики обрахунку пенсій для державних службовців та інших працівників бюджетної сфери. В контексті реалізації пенсійної реформи у Великобританії з 2010 по 2020 роки заплановано збільшення пенсійного віку для жінок до 65 років. Цей процес має здійснюватися поступово. Національна асоціація пенсійних фондів Великобританії провела дослідження, за результатами якого для отримання громадянами мінімальної щотижневої пенсії – «пенсії громадянина» – пенсійний вік у Великобританії повинен бути підвищений до 67 чи навіть 69 років.

Ініціативи Національної асоціації пенсійних фондів Великобританії були підтримані державною пенсійною комісією, в доповіді якої констатувалося, що підвищення пенсійного віку допоможе врятувати 10 млн. майбутніх пенсіонерів від необхідності звертатися за соціальною допомогою для малозабезпечених [21, с. 235].

Італія. Конституцією Італійської Республіки, прийнятої 22.12.1947 р., проголошено, що кожний громадянин, нездатний до праці та позбавлений необхідних засобів до існування, має право на підтримку та допомогу суспільства (ст. 38) [22, с. 103]. В Італії політика «соціальної держави» орієнтована в двох напрямках. З однієї сторони, це державне субсидування на користь відносно обмеженого кола «бідних», з іншої – зменшення тягаря податків та внесків, покладених на середні верстви населення, і спрямування таким чином вивільнених коштів у сферу страхування та недержавних соціальних послуг [23, с. 183–184].

З середини 90-х років в Італії відбувається реформування системи допомог сім'ям із дітьми. З метою економії бюджетних коштів у боротьбі з бідністю почали надавати диференційовану допомогу сім'ям залежно від їх доходів. У результаті, допомога найбільш бідним родинам зросла, сім'ям з середнім достатком – зменшилася, а для багатих сімей (з річним доходом більше 30 млн. лір на рік) її зовсім скасували. Таким чином, соціальна допомога сім'ї втратила свій «універсальний» характер. Замість підвищення рівня життя політика держави була спрямована на перерозподіл доходів між сім'ями. Така зміна державної сімейної політики Італії пояснюється кризовим станом державного бюджету. Законом 1988 р. були об'єднані всі раніше існуючі сімейні допомоги (крім пенсій) в єдиний нормативний акт. Згідно з цим законом розширювалося коло членів сім'ї, яких враховували при обчисленні допомоги. У нього стали включати подружжя, їхніх батьків і дітей до 18 років [24, с. 131–133].

Протягом останнього десятиліття ХХ століття проблеми соціальної сфери Італії значно загострились. Істотним поштовхом для змін у системі соціального захисту стали активні процеси європейської інтеграції, спрямовані на зближення соціально-економічних параметрів країн – учасниць Європейського Союзу. Нова епоха в італійській соціальній політиці розпочалася в 1992 році, коли стартували реформи системи пенсійного страхування, згідно з якими передбачалось поступове збільшення пенсійного віку з 60 до 65 років для чоловіків, з 55 до 60 років для жінок, був збільшений мінімальний страховий стаж до 20 років.

Крім того, пенсійна реформа передбачала зниження розміру пенсій з 80% до 68% заробітної плати за останнім місцем роботи. В наступні роки реформування пенсійної системи продовжувалось. Зокрема, передбачались зміни в методиці розрахунку пенсій – за основу приймались не дані за попередній дохід, а розмір сплачених внесків. Також пенсійна реформа передбачала поступове скорочення різниці між пенсіями по старості і пенсіями за вислугу років, а також можливість більш раннього припинення трудової діяльності з відповідним зменшенням розміру пенсії [25, с. 49–51]. На сьогодні на одного працюючого італійця припадає більше трьох пенсіонерів. Тобто проблема старіння населення є надзвичайно актуальною в Італії.

Варто зазначити, що активному просуванню пенсійної реформи в Італії протистоять профспілки, які вважають, що така пенсійна реформа призведе до погіршення системи соціального забезпечення в державі, адже на даному етапі розмір пенсій в Італії – один з найвищих в Європі [26, с. 78]. Але як позитивна сторона пенсійної реформи, розглядається ініціатива по звільненню державних службовців Італії від великої кількості існуючих пільг по пенсійному забезпеченню цієї категорії працівників. За даними Національного інституту соціального забезпечення Італії (INPS) в ній проживає близько 7 млн. пенсіонерів, з яких 17% отримують пенсію розміром менше 500 євро, 35% італійських пенсіонерів можуть розраховувати на пенсію від 500 до 1000 євро, 24% – від 1000 до 1500 євро. Лише 3% отримують пенсію більше 3000 євро в місяць [27, с. 42–48].

Висновки. Розглянувши особливості соціального забезпечення в провідних країнах Європейського Союзу, можемо констатувати, що в основу соціальної політики європейських країн покладена людиноцентристська ідея, коли функціонування всього державного механізму спрямоване на покращення добробуту населення. Дана політика сприяє дієвій реалізації соціального забезпечення всіх членів суспільства, регулює стан на ринку праці, слугує стабілізатором соціальної ситуації в країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларація тисячоліття: Міжнародний документ ООН від 08.09.2000 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1321>http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621.
2. Шитченко В.Г. Моделі соціального захисту в державах-членах Європейського Союзу / В.Г. Шитченко // Вісник Чернігівського державного інституту права,

- соціальних технологій та праці (серія: Право. Економіка. Соціальна робота. Гуманітарні науки). – 2008. – № 1. – С. 36–44.
3. Роик В.Д. Эволюция систем социального страхования в Западных странах / В.Д. Роик // Труд за рубежом. – 1994. – № 3. – С. 13–24.
4. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. – М. : Научный мир, 1998. – 204 с.
5. Сіденко С.В. Розвиток систем соціального захисту в умовах глобалізації економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. Наук : 08.05.01 / С.В. Сіденко; Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 1999. – 36 с.
6. Основной закон для Федеративной Республики Германия от 23.05.1949 г. с последующими изменениями и дополнениями от 20.10.1997 г. // Конституции государств Европейского Союза. – М. : ИНФРА*М-НОРМА, 1997. – 670 с.
7. Хижный Э.К. Старение населения и пенсионные реформы в странах «Большой семерки» : Научно-аналитический обзор / Э.К. Хижный. – М. : РАН ИНИОН, 2000. – 123 с.
8. Карлін М.І. Фінанси країн Європейського Союзу : навч. посіб. / М.І. Карлін. – К. : Знання, 2011. – 639 с.
9. Социальное обеспечение в странах Запада : Франция, ФРГ, Италия : Сборник обзоров. – М. : РАН ИНИОН, 1994. – 148 с.
10. Буригіна П.О., Зайченко Н.І. Досвід Франції у реформуванні системи соціальних послуг і розбудові соціальної політики / П.О. Буригіна, Н.І. Зайченко // Проблеми соціальної роботи в аспекті реформування соціальних відносин: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 березня 2008 р., м. Чернігів) [за ред. Н.І. Кривоконь]. – Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2008. – Т. I. – С. 292–296.
11. Антропов В.В. Система социального обеспечения во Франции : опыт и перспективы / В.В. Антропов // Труд за рубежом. – 2005. – № 2. – С. 96–116.
12. Code de la sécurité sociale. Paris : DALLOZ, 2010.
13. Истомина Е.А. Пенсионное обеспечение в России и во Франции (правовые вопросы) : [монография] / Е.А. Истомина. – Екатеринбург, 2008. – 164 с.
14. Code de la santé publique, de la famille et de l'aide sociale. – Paris : DALLOZ, 2009.
15. Кожевников Е.Д. Кто имеет право на социальную помощь? Критерии, определяющие право на государственную социальную помощь в России и странах Европы / Е.Д. Кожевников // Юридический мир. – 2010. – № 5. – С. 25–28.
16. Беното Ж.-К. Организация и действие социальной помощи во Франции / Ж.-К. Беното. – М. : Изд. посольства Франции в Москве, 1993. – 116 с.
17. Мачульская Е.Е. Правовое регулирование социального обеспечения в Великобритании: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Е.Е. Мачульская; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 1991. – 20 с.
18. Мартин Э. Социальное обеспечение в Великобритании и во Франции; [пер. с англ. И. Давидян]. / Э. Мартин // Свободная мысль. – XXI. – 2005. – № 8. – С. 95–109.
19. Антропов В.В. Система социальной защиты в Великобритании / В.В. Антропов // Труд за рубежом. – 2005. – № 3. – С. 37–54.
20. Грызлова А.В., Яненко Е.А. Обзор зарубежных пенсионных систем / А.В. Грызлова, Е.А. Яненко // Отечественные записки. – 2005. – № 3. – С. 230–239.
21. Атабиева А.И. Зарубежный опыт правового регулирования отношений в области социального обеспечения / А.И. Атабиева // Правовая культура. – 2012. – № 1 (12). – С. 102–107.
22. Конституция Итальянской Республики от 22.12.1947 г. // Конституции государств Европейского Союза. – М. : ИНФРА*М-НОРМА, 1997. – 670 с.
23. Механизмы защиты социальной сферы (на примере развитых стран Запада и Японии) [под ред. Т.Г. Пирогова]. – М. : «Наука», 1992. – 190 с.
24. Хижный Э.К. Политика поддержки семей с детьми и пожилыми домочадцами в Италии / Э.К. Хижный // Актуальные проблемы Европы: сб. научных трудов. Вып. Государственная семейная политика европейских стран; [ред.-сост. вып. Ю.А. Гусаров, О.А. Жирнов, Э.К. Хижный]. – М. : ИНИОН РАН, 2009. – № 2. – С. 129–145.
25. Антропов В.В. Предпосылки и особенности социальных реформ / В.В. Антропов // Управление персоналом. – 2006. – № 8. – С. 48–57.
26. Аранжереев М.М. Как обеспечить достойную старость, или Возможности негосударственных пенсионных фондов / М.М. Аранжереев. – М. : Эксмо, 2006. – 264 с.
27. Мониторинг СМИ РФ по пенсионной тематике // Департамент аналитики и мониторингов информационного агентства. – М. : «Интегрум», 2011. – С. 42–48.